

HAMZA-NÂMELERDE CİHAD VE CİHAD AHLÂKI

Reyhan ÇORAK *

Öz

Türk edebiyatında, Anadolu sahasında, görülen ilk eserler, daha ziyâde toplumu dînî ve tasavvufî mânâda bilinçlendirmek maksadıyla yazılmıştır. Bu metinler, muhtevâ bakımından İslâmiyet'in ağırlıklı olarak ahlâkî tarafı ile ilgilenip bazı manevî değerleri yerleştirmeye çalışmıştır. Daha önce sözlü kültürde üretilen menâkıpnâme türündeki kimi eserler de bu minvalde değerlendirilir. Hikâyeler ve kahramanları, eser hangi konuyla ilgili ise ona yönelik davranış kalıplarının halk tarafından benimsenmesine vesile olmuştur. Bu sistem, sözlü veya yazılı anlatım kullanılarak nesilden nesile aktarılır. Özellikle savaş âdabını İslâm'ın kahraman mücâhidleri ile özdeşleştirerek anlatan ve cihad ahlâkını yerleştirmeye çalışan Hamza-nâmeler de bu sahanın örneklerinden biridir.

XIV-XV. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmeye başlayan Hamza-nâmeler 72 ciltten oluşmaktadır. Bu makalede, Süleymaniye Kütüphanesi Per-tevniyal Kitapları, Nu. TY 0812/4'te kayıtlı bulunan 17,18 ve 19. ciltler¹ esas alınarak cihad âdâbı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hamza-nâmeler, İslâm Ahlâkı, Cihad.

JİHAD AND MORAL OF JİHAD IN HAMZA-NÂME

Abstract

The first works in Turkish literature in Anatolia were written in order to raise awareness of the society in religion and sufism. These texts are mainly concerned with the moral side of Islam and attempted to place spiritual values. Some of the works, like *menâkıpnâme* which were previously produced in oral culture, are evaluated in this context. The stories and characters in these works help the public to adopt the behavior patterns the topic is trying to convey. This system is transmitted from generation to generation in oral and written literature. The *hamza-nâme* is one of the examples of this field, which especially associates the war ethics with the heroic mujahideen of Islam and tries to built a moral of jihad.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-1978-1604, e-mail: reyhancorak@yahoo.com

1 17,18 ve 19. ciltlerin ilmî neşri tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır. 17 ve 18. ciltlerin sadece sadeleştirilmiş metinleri Ketebe yayınları tarafından neşredilmiştir. 19. cilt yayına hazırlanmaktadır. Reyhan Çorak, *Hamzanâme-Sâhipkırân ve Hamzazâde Rüstem'in Maceraları*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018); Reyhan Çorak-Saime Çakmak, *Hamzanâme-Hamzazâde Rüstem ile Said-i Nebire'nin Maceraları*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018).

The *hamza-nâme*, which started being written from the XIV-XV. century onwards, is composed of 72 volumes. In this article, the customs of jihad will be evaluated based on the 17th, 18th and 19th volumes which are registered at Süleymaniye Library Pertevniyal Books, No. TY 0812/4.

Key words: Hamza-nâme, Islamic Morality, Jihad.

Makalenin Geliş Tarihi: 13.10.2018; Makalenin Yayına Kabul Tarihi: 09.12.2018

Giriş

Türk edebiyatında, İslâmiyet'in kabulünden sonra, hem doğrudan Hz. Peygamber'le hem de O'nun yakınında bulunan şahsiyetlerle ilgili pek çok eser yazılmıştır. Özellikle muhtevâları kahramalık olan metinler, daha ziyâde şecaatleriyle öne çıkan Hz. Hamza ve Hz. Ali etrafında teşekkül etmiştir.

Hz. Hamza'ya ilişkin hikâyeler, evvelâ Arap edebiyatında onun şehâdetinden sonra yaygınlık kazanmaya başlamış Fars edebiyatında, bazı yeni hadiselerin eklenmesiyle genişletilmiştir. Türk edebiyatında ise dînî unsurlara daha fazla yer verilerek² hikâyelerin Hz. Hamza ile münasebeti kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

Tamamı 72 kitaptan³ oluşan Hamza-nâmeler, birbirini takip eden temel hikâyelerden meydana gelir. Aralara ana konudaki mevzu ile ilgisi nispetinde daha kısa ve kahramanları her defasında değişen küçük hikâyeler serpiştirilmiştir. Ana hikâyelerin esas kahramanı aslında Hz. Hamza'dır. Fakat hadiseler ilerledikçe savaşçı özellikleri bulunan başka Hamzalar hikâyeye dâhil edilir ve kahramanlar birbirine karışır.

İran versiyonundaki hikâye kahramanı İranlı Hamza b. Abdullah'tır (ö. 213/828). Hâricîler'den olan Hamza b. Abdullah, Halife Hârünürreşid'e isyan etmiş Sind, Hint ve Serendip'e seferler düzenlemiştir. Aynı şekilde Arapça hikâyelerdeki kahraman da Hz. Hamza'dan farklı fakat Hz. Peygamber'e yakın olduğu belirtilen bir başka kişidir.⁴ Kahramanlar arasındaki bu karışıklık, hikâye boyunca, Hz. Hamza ve diğer şahsiyetler arasında, gidiş gelişlerle devam eder.⁵

2 Nureddin Albayrak, "Hamzanâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 516. Ayrıca bkz: Muhammed Yelten, "Hamza-nâme'nin Nesir Üslûbu", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/9 (Summer 2014): 18.

3 Muhammed Yelten, "Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9 (Summer 2013): s. 151.

4 Albayrak, "Hamzanâme", 15: 516.

5 Çorak, *Hamzanâme-Sâhipkırân ve Hamzazâde Rüstem'in Maceraları*, 10.

Bunların dışında genel olarak Hamza-nâmeler, Türk edebiyatında öncelikle sözlü gelenekte gelişmiş XIV. yüzyılda, dönemin meşhur şairlerinden Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî tarafından yazıya geçirilmiştir. Ahmedî aynı zamanda Yıldırım Bâyezid'in oğlu Emir Süleyman'ın musâhiblerindedir.⁶ Hamzavî hakkında XVI. yüzyılın önemli tezkire yazarlarından Âşık Çelebi şunları söyler;

“Hamza ve Ahmed nâm karındaşlar peydâ olup Hamzavî ve Ahmedî tahallüs idinüp Ahmedî, İskendernâme'yi (...) ve Hamzavî, (...) Hamza kıssalarının nesr ile cem' idüp mahal mahal kendünün ebyâtın zamm itmışdür. Hamzavî'nün kitâblarından nazmı ma'lûmdur. (...)”⁷ Ayrıca;

“Karındaşı Hamzavî ile iki birâderdür ve her biri zamânlarında sâhib-i fazl u hünerdür. Hamzavî, Hamza kıssasın yigirmi dört cild üzre cem' idüp ol takrîb ile mahlasın Hamzavî idüp ba'dehu kıssa-i İskender'i yigirmi dört cild üzre tertîb itmışdür. (...)”⁸

Hakkında söylenen “sâhib-i fazl u hüner” tabiri münasebetiyle Hamzavî'nin ilim sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kardeşi Ahmedî vesilesiyle de saraya yakın bir kişidir. Bu iki özelliğe sahip bir ismin, sözlü kültürde gelişmiş bir metni, yazıya geçirmeyi tercih etmiş olması eserin kıymetini arttıran bir husûsiyet olarak dikkate değerdir.⁹

Hamza-nâmeler XIV- XV. yüzyıl dil ve anlatım özelliklerini ihtiva eder. Bu yönü ile Türk dili tarihinin önemli metinleri arasında bulunmaktadır. Kelime kadrosu ve üslûbu tahkiye açısından son derece olgun bir metin olduğunu gösterir.

Hazret-i Hamza

569 veya 570 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in hem amcası hem de süt kardeşidir. Babası, Abdulmuttalib bin Hâşim, annesi Hâle bint Vüheyb'dir ve Hz.Âmine'nin amcasının kızıdır.¹⁰ Hz. Hamza, Ya'la ve Umâre isimli oğulları sebebiyle “Ebû Ya'la” ve “Ebû Umâre” olarak künyelenmiştir. Ayrıca kendisi için Bedir Savaşı'nda, “Allah'ın ve Resûlü'nün arslanıyım” ifadesini kullanmıştır. Hz. Peygamber'in “Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, yedi gökte, Hamza b. Abdulmuttalib'in Allah'ın ve Resûlü'nün arslanı

6 Albayrak, “Hamzanâme”, 15: 517.

7 Filiz Kılıç, *Meşâ'irü's-Şu'ara İnceleme-Tenkitli Metin*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994), 50.

8 Kılıç, *Meşâ'irü's-Şu'ara İnceleme-Tenkitli Metin*, 123.

9 Çorak, *Hamzanâme-Sâhipkırân ve Hamzazâde Rüstem'in Maceraları*, 12.

10 Hüseyin Algül, “Hamza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15:500.

olduğu, yazılıdır” haberi üzerine “Allah’ın Arslanı” olarak vasıflandırılmıştır. Şehâdetinden sonra da “Seyyîdü’ş-Şühedâ” lakabını almıştır.

Hız. Hamza, risaletin 6. yılında müslüman olur. Onun İslâmiyet’i tercih etmesine vesile olan hadise Hız. Peygamber’in Ebû Cehil tarafından Safa tepesinde incitilmesidir. Bu haberi Abdullah b. Cüd’an’ın azatlı cariyesi, av dönüşünde Hız. Hamza’ya iletir. Kabe’yi tavaf etmekte olan Hız. Hamza, hidetlelenerek Ebû Cehil’in yanına gider ve yayı ile onu yaralar. Ardından Hız. Muhammed’in dînini benimsediğini ilan eder.¹¹

Bu hadisenin hemen ardından Hız. Hamza, bu kez de Şeytan’la mücâdele etmek zorunda kalır. Şeytan’ın; “Sen, Kureyş’in ulusu idin. Atalarının dîninden dönen şu adama uydun. Bunu yapacağına keşke ölseydin. Bu senin için daha hayırlı olurdu” şeklindeki kışkırtmaları Hız. Hamza’yı son derece müteessir eder. Hız. Peygamber’e yaşadığı hadiseyi anlattığında O’nun tarafından teskin edilir ve tereddütlerinden kurtulmuş olur.¹²

Hız. Hamza’nın, İslâm’ı seçtikten sonraki hayatı müslümanların varlığı uğruna mücâdele etmekle geçer. Hız. Peygamber’in düzenlediği bütün seriyyelere katılarak O’nun sancağını taşır. İki büyük gazve olan Bedir ve Uhud’un önde gelen mücâhidlerindedir.

Bedir savaşında Kureyş’in ileri gelenlerinden Şeybe b. Rebîa’yı, Ebu Süfyan’ın karısı Hind’in babası Utbe b. Rebîa’yı ve Cübeyr b. Mut’im’in amcası Tuayme b. Adî’yı öldürmesi, müşrikleri, ondan intikam almak üzere bir araya getirir.¹³

Uhud’da Hız. Hamza, zırhsız askerlerin başına geçer. Mübâreze ile başlayan gazvede önce Hız. Ali, Kureyşlilerden ordu sancaktarı Talha b. Ebi Talha’yı, sonra Hız. Hamza, Osman b. Ebi Talha’yı öldürür.¹⁴

Savaş sırasında Hız. Peygamber’in uyarısını dikkate almayan ve yerlerini terkeden okçular sebebiyle İslâm ordusu bozguna uğrar. Hız. Hamza, “Ben Allah’ın ve Resûlü’nün aslanıyım. Allahım! Ebu Süfyan ile adamlarının yaptıkları kötülüklerden sana sığınırım. Müslümanların yanlış hareketlerinden dolayı da senden af dilerim” diyerek savaşımaya devam eder. Bu esnada Cübeyr b. Mut’im’in kölesi Vahşî tarafından şehit edilir. Vahşî, âzâd edilebilmek için Tuayme b. Adîyy’e karşılık olmak üzere Hız. Hamza’yı öldürmüştür.

11 Mehmet Salih Gündüz, “Hız. Hamza’nın Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 211-212.

12 M. Âsım Köksal, *İslâm Tarihi*, (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2005), 2: 51-53.

13 Algül, “Hamza”, 15: 501.

14 Gündüz, “Hız. Hamza’nın Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri”, 228.

Savaşın sonunda Hz. Hamza'nın cenaze namazını Hz. Peygamber kıldırır. Kabrini Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Zübeyr birlikte kazar ve onu kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Cahş ile aynı yere defnederler.¹⁵

Bu hadiseden sonra Hz. Hamza'ya Resûl-i Ekrem tarafından Seyyidü'ş-Şühedâ ünvanı verilmiştir. Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan Hassân b. Sabit (ö. 60/680) de Hz. Hamza'nın şehâdeti üzerine mersiyeler söylemiştir.¹⁶

Hz. Hamza'nın tarihî hayatına bakıldığında onun haksızlıklara tahammülü olmayan, şecaati ve kahramanlıklarıyla maruf bir şahsiyet olduğu görülür. Bu tavrıyla İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in arkasında durmuştur.

Cihad

Kelime, Arapça'da "bir işi başarmak için elden gelen bütün imkanları kullanmak, güç ve gayret sarfetmek" anlamındaki cehd kökünden türetilmiştir. İslâmî literatürde, "dinî emirleri öğrenmek, ona göre yaşayarak başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakınmak" mânâlarındadır. Bu münasebetle kişi önce kendinden başlayarak Allah ve Resûlü'nün koyduğu bütün kaidelere riâyet etmeli sonra da bunları toplum hayatına uygulamaya çalışarak İslâm'ın tebliğ edilmesi hususunda gayret göstermelidir. Fıkıh ıstılâhı olarak "İslâm ülkelerinin ve müslümanların tehlikeye düşmesi halinde, savunma ve savaşma" anlamını taşır. Tasavvufî terim olarak da "nefs-i emmareyi yenme gayreti" mânâlarında kullanılmıştır.¹⁷

Cihad, Kur'an-ı Kerim'de hem Mekkî hem de Medenî ayetlerde geçmektedir. Fakat her iki dönemin cihada bakış açıları farklı olmasından dolayı ayetler de bu mânâda zamana ve mekana uygun değerlendirilmelidir. Mekke dönemi ayetlerinde cihad kavramı, müslümanların içinde buldukları durumu kolaylaştıracak her şeyi ihtiva eder. Sadece müsait zamanlarda ibadet etmek, Allah'ı zikretmek ve müşriklerin yaptıklarına karşı sabırlı olmak cihadın anlamları arasındadır. Medîne döneminde müslümanların teşkilatlanmasıyla beraber cihad ayetlerinin mahiyeti de savunma amaçlı mücâdeleye dönüşür. Çünkü Hz. Peygamber hicretten sonra Medîne'de İslâmî kuralların uygulandığı, hak ve özgürlüklerin gözetildiği bir devlet kurmuştu. Bu ortamın korunabilmesi için Mekkeli müşriklere ve fitne çıkarmak isteyen Yahudilere karşı silahlı mücâdele zorunlu hale gelmişti. Bu münasebetle Medîne döneminde, nefsi müdâfaa için cihadı emreden ayetler indi.¹⁸

15 Algül, "Hamza", 15: 501.

16 Ahmet Şen, "Hassân b. Sabit'in Hz. Hamza İçin Söylediği Mersiyeler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Bahar 2016): 36-50.

17 Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 17:527-528.

18 Yasin Yılmaz, "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, (2013), 289-292.

Kur'an-ı Kerim'de cihad kelimesi fiil olarak da isim olarak da kullanılmıştır. Bu mânâda kelimenin anlamı "bir inanç veya düşünceyi karşı tarafta bulunan bir kişi veya gruba kabul ettirmek için verilen mücâdele" olarak değerlendirilebilir. Mücâdele etmek demek mutlaka karşı tarafın hayatına kasdetmek demek değildir. Allah'ın rızasını temel alarak İslâm'ı yayma yolunda girilen her türlü çaba, teklif, tavsiye, maddî ve manevî gayret cihad kapsamı içindedir. Ayet-i Kerime'de: "*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O hidayete erenleri de çok iyi bilir.*"¹⁹ buyrulur.²⁰ Bu mânâda İslâm'da, tebliğ yoluyla, davet önceliklidir.

Hadislerde cihadın kime karşı, ne zaman ve nasıl yapılacağı, genel olarak belirtilmiştir. Kaynakların "Kitabu'l-cihad" veya "Fezailu'l-cihad" başlıklı bölümlerinde cihaddan ve cihadın faziletlerinden bahsedilmiştir.²¹ Fıkıh ıstılâhı olarak kaynakların devletler hukukuyla ilgili bölümlerinde savaş ve barış münasebetleri yönü ile ele alınır. Bu bölümler Kitabu'l-Cihad veya Kitabu's-Siyer başlıkları altında incelenmiştir.²²

Hz. Peygamber'in, İslâm'ın tebliğ edilmesi konusunda ilk başvurduğu yönün, güzel bir üslûpla nasihat etmek olması O'nun güzel ahlâkından kaynaklanmaktadır.²³ Aynı zamanda Allah'ın emri; Kur'ân-ı Kerîm, bizleri güzel ve düzgün ifâdeler kullanmaya dâvet etmektedir. İnsanlara "*kavl-i hasen*"²⁴ yani en güzel sözü söylemeyi emreder.

Hamza-nâmeler ve Cihad

Hamza-nâmelerde ana karakter, zaman zaman başka Hamzalarla karışsa da Hz. Hamza'dır. Hz. Hamza'nın Hz. Peygamber ile kan bağıının bulunması, temiz bir soydan gelmesi, O'nun ahlâkıyla ahlâklanması, cesareti ve savaşçı şahsiyeti, hikâyelerin halk üzerindeki tesirini artırır. Ayrıca dinleyici veya okuyucuyla Hz. Hamza arasındaki ünsiyeti kuvvetlendirir. Anlatılan olayların, Hz. Hamza'nın gerçek hayatıyla ilgisi olmasa da dinleyici için o, her zaman Hz. Peygamber'in amcasıdır ve İslâm'ın temsilcisidir. Hikâyelerin kahramanlarından biri de Hamza'nın oğlu olduğu rivayet edilen Rüştem'dir ve o da babası kadar iyi bir mücâhididir. Bu karakter de sahip oldu-

19 Nahl Suresi 16/125.

20 Rahmi Yaran, "İslam Cihad ve Savaş" *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası*, (Temmuz 2004): 168-169.

21 Özel, "Cihad", 17: 527-528.

22 Abdullah Taha İmamoğlu, "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri" *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildirileri*, (Çanakkale, 06-08 Kasım 2015), (Çanakkale: 2015), 154-153.

23 Musa Kazım Yılmaz, "Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, (1992): 16.

24 Bakara Suresi 2/83; İsrâ Suresi 17/53.

ğu savaşçı özellikleri bakımından Şehnâme kahramanı Zal oğlu Rüstem'le karışmıştır.²⁵

Öte yandan hikâyelerin ana teması cihaddır ve tamamıyla İslâmiyet adına kâfirle yapılan mücâdeleleri ihtiva eder. Bu mücâdele esnasında uygulanan savaş kaideleri de İslâm'ın ahlâk anlayışıyla örtüşür. Mesela savaş sahnelerinde cenk başlamadan önce düşmana İslâm'ın tebliğ edilmesi önceliklidir;

“(…) Rüstem i[y]tdi ne dirsın müslümân olur mısın yohsa katil ideyim mi didi. Müşterî ahter i[y]tdi server fermân senindir togrıyı söyle tahkîk Hamzazâde misin bunda şübhem kaldı. Zîrâ Rûm iklîmi bu araya gâyet ırakdır iklîm-i aherden bu araya gelmek haylî hünerdir ki bir başına bu nice cesâret-dir didi. Sa’îd i[y]tdi be hey server, Sâhibkırân sâyesinde Hudâ'nın iznile bizlere ne hâ'il olur. Dahı sen ne gördün şimden sonra bâ-izn-i Hudâ ne Behrac Hân elimden halâs bulur ne Dârâ-yı Fireng. Bu Firengîstân iklîm bütün bütün müslümân olmayınca elimden halâs bulmaz didi. İşte Müşterî Sâr İslâm'ı kabûl idip ‘askerinden biş bin dilâver müslümân olup mâ‘adâsı gice kadar eylediler. (...)”²⁶

Müslüman olan kişilere hikâyelerde, “evvelkinden ziyâde riâyet” edilir. Yani korunur kollanır, ikramda ve tâzimde bulunulur. Ayrıca hemen dost ve arkadaş muamelesi edilir;

“(…) Giray-ı Fireng bunlara itâle-i lisân itdi bunlar da kendini katil ‘askerini târumâr idip beni bu Sâhibkırânzâde kendüye karındaş eyledi ve beni bu dilâvere viridi. Bunlar bu diyârları ehl-i İslâm idecekler. İmdi ben müslümân oldum sizler de olursanız ben de evvelkinden ziyâde ri‘âyet iderim olmayanın hakkından gelirim didi. Altı bin ‘askerin üç bini cân u dilden müslümân oldu üç bini müdârâ ile oldular. (...)”²⁷

“(…) Rüstem Zilzâl'in zahmın sarıp i[y]tdi sen râhat eyle ben de şikâr ideyim diyüp eline ok yay alıp gitdi. Biraz şikâr vurup geldi, âteş yakıp kebâb iderken bir atlu zâhir oldu. Rüstem ayaga tırup kimsin didi ‘Amr-ı ‘Ayyâr i[y]tdi ne sorarsın bir tenhâ sivârım ve pehlevân-ı zamânım didi. Rüstem i[y]tdi gel imdi müslümân ol yohsa şimdi sana pehlevânlık nedir gösteririm diyip el tîr ü kemâne urdı. (...)”²⁸

Hikâyelerde tebliğden kasıt, mücâdeleye başlamadan önce, yalnızca

25 Çorak, *Hamzanâme-Sâhipkırân ve Hamzazâde Rüstem'in Maceraları*, 12.

26 Hamzavî, *Hamza-nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. TY 0812/4, 253b. Yazmadan alınan metinlere tam transkripsiyon yapılmamıştır. Noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Daha kolay anlaşılabilmesi için sadece gereken yerlerde nokta ve virgül kullanılmıştır.

27 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 218a-218b.

28 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 301b.

“müslüman ol” tabirinin kullanılmasıdır. Davetin muhtevâsından uzun uzun bahsedilmez. Aynı biçimde, davete riâyet edilip müslüman olunması halinde, İslâm’ın bütün ahlâkî vasıfları bu şahsiyete yüklenir. İslâm’ın inanç ve yaşayış esaslarına göre hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesi beklenir. Sadece müslümanlığın itiraf edilmesi yeterli değildir. Metinlerde bu kısım da uzun uzun ifade edilmez. Hadiseler ilerledikçe satır aralarından okuyucunun bunu anlaması sağlanır. Davet sonrası düşman müslüman olmak istemezse güç dengeleri gözetilerek savaş başlar;

“(…) Felîhâ-yı Gavristânî at bıragup meydâna gelip Rüstem’e selâm vir-di. Rüstem de ‘aleyke alıp kimsin dilâver didi. Jengâve’nin büyük şehzâdesi Felîhâ’yım ammâ dilâver yazık degil mi bu kadar nâ mudârları yok yire helâk idersin didi. Rüstem i[y]tdi nice idelim bu meydân erenler meydânıdır uşak oyun yiri degil bu araya gelen ya ölür ya öldürür işte sen de Müslümân ol bize karındaş ol yohsa sen de anların yanına gidersin didi. Felîhâ el nîzeye urup Rüstem’e bir nîze havâle eyledi serverzâde siper virip meni’ eyledi Felîhâ ka-kıyup hemân el tîga urup bir tîg urdu server siperile meni’ idip dönüp bir tîg öyle urdu kim eger hânesine varınca iki pâre eyledi. (...)”²⁹

“(…) Rüstem i[y]tdi bir yakışıklı serversin bu sevdâdan var gel müslümân ol sana çok ri’âyet ideyim didi. Asfer i[y]tdi nice kâbil ki dört dane karındaşımı gözümün önünde öldüresin de yine beni yanında yâr-ı kafâdâr idesin yâ Rüstem bu ne olmaz teklîfdir diyip hemân nîzesin Rüstem’e havâle eyledi. (...)”³⁰

Zaman zaman dîne davet edilen düşman, şâyet yiğit bir asker ise ve inat edip İslâm’a gelmiyor ise hemen öldürülmez. Belki müslüman olur ümidiyle elleri ve ayaklarından bağlanarak bekletilir;

“(…) Hamza tekrâr ‘Aşkar’a sivâr olup karşı varıp kâfiri kırmaga başladı. İslâm ‘askeri bunları görüp birden yürüdüler bir fasıl ceng itdiler. Lâkin ahşam yakın idi tabl u ârâm çalınup girü dönüp bârigâhlarına geldiler. İslâm dilâverleri Sâhibkırân’a gelüp gazân mübârek olsun diyüp tahsîn itdiler. Ol demde Kubâd Şehriyâr baş kaldırıp i[y]tdi yâ Sâhibkırân niçün bende çek-din didi. Hamza i[y]tdi kıymadım öldürmege müslümân olur ümîdile başın kesmedim didi ve dîne da’vet itdirdim. Ammâ ‘inâd itdi bakalım bir dahı da’vet idelim kabûl ider mi eger müslümân olursa Rüstem sandaliyyesi yanında yir viririm diyüp ‘Amır’la Mukbil’i göndürdi. (...)”³¹

29 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 163a.

30 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 226a-226b.

31 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 344a.

Cafer Sadık Yaran bir makalesinde³² İslâm'ın îmân ibâdet ve ahlâktan oluştuğunu, îmân ve ibâdetin şartlarının belli olduğunu ifade eder. Ahlâk ile ilgili kısmı ise dînî, tasavvufî ve felsefî olmak üzere üçe ayırır. Dînî ahlâkın İslâmî olduğunu fakat sade ve sistematik olmadığını söyler. Tasavvufî ahlâkın temelini tarikate dayandırır ve manevî yöne meyyâl olduğunu ifade eder. Felsefî ahlâkın yapılandırılmasını ise antik filozoflara dayandırır. Bu konuda bütün müslümanları kapsayan, kolay anlaşılır ve kolay hatırd tutulabilir dört temel erdemden bahseder: Adâlet, ferâgat, iffet, ve merhamet.³³

Öte yandan Hamzanâme metinlerinin 17. cildinde Hz. Hamza'ya Hz. Hızır bir nasihatte bulunur;

“(...) Atayın üstâdı Hızır ‘Aleyhi’s-selâm’dır bâ-husûs pend ü nasîhat itmişdir. Yâ Hamza evvel kimseye hamle eyleme ve kaçanı gogma ve amân diyenin amânın kesme ve kuvvete mağmûr olma (...) diyip arkan yire gelmesin diyü arkasın üç defa sığamışdır. (...)”³⁴

Metinde sıralanan cihadla ilgili nasihatler, yukarıda zikredilen ahlâk kaidelerinin birer alt unsuru gibi düşünülmüştür. Hikâyelerden örnekler verilerek bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Adâlet: Kuvvete mağrur olma

Metinde Sâhipkırân yani Hamza, Jengâve isimli kâfir bir komutanı kuvvetiyle övünmesinden dolayı tehdit eder. Çünkü kuvvet dengesini gözetmek cihadın esaslarındandır;

“(...) Jengâve i[y]tdi yâ Hamza niçün böyle ‘inâd idersin bu senin bildigin gürzülerden degil bunun meni’ mümkün degildir. Aç gözün dünyâyâ bir dahı gelmezsin didikde Sâhibkırân’ın gücine gelüp bre yabane bir çobân degnegile sen de magrûr olursun ben de nâ-merdim eger senin gürzüne arka virmez isem emir Hudâ’nındır halâs olursam hoş olmaz isem var sen de bildigin işle. (...)”³⁵

Ferâgat: Evvel hamle eyleme

Hikâyede Sâhipkırân’ın oğlu Rüstem, ilk hamleyi yapabileceği halde, bundan ferâgat ederek hakkını düşman tarafına verir. Sâhipkırân, evvel hamle eylememesi konusunda Hz. Hızır’dan tembihli idi. Rüstem’e de babası tarafından vasiyet edildi. Bu kaide, hikâyelerde, mücâdele esnasında müslüman tarafın daima riâyet ettiği bir nasihattir;

32 Cafer Sadık Yaran, “İslamda “Ahlâkın Şartı” Kaç?: İslam “Erdem Etiği”nin (Yeniden) Yapılandırılması Önerisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2005): 35-55.

33 Yaran, “İslamda “Ahlâkın Şartı” Kaç?: İslam “Erdem Etiği”nin (Yeniden) Yapılandırılması Önerisi”, 35.

34 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 129a.

35 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 167b.

“ (...) İşte İrsâl Şâh oğlu Zilzâl bu meydânda ya Rüstem sen gel mukâbil ya iş gönder yoldaş gönder istersen on beş on beş gönder diyüp Rüstem’i da’vet eyledi. Ammâ Rüstem’in erlik tamarları harekete gelüp gögsi kös gibi güm güm itmeğe başladı ve at sürüp meydânda bir mikdâr izhâr eyleyüp Zilzâl’e i[y]tdi bak a dilâver sen çok lâf ü güzâf itdin bize dinletdin. Gerçi bet kelâmından olur ma’lûm, kişinin kendi mikdârı meşhûr cevâbdır ammâ da’vâna sâhib olamayup sonra utanırsın seni bir yarar pehlevâna kıyâs itdim âb-ı rûyun dökülmeden ırz u vakârın yirinde iken gel benim hizmetim ihtiyâr eyle. Ben de seni kendime yâr u kafadâr ideyim zîrâ sizin gibi çok pehlevânlar benlik da’vâsını itmişdi. ‘Âkıbet bu ‘ankâzâdeye şikâr olup hâlâ yanımca sâlâr-ı bendegânımda mevcûddurlar. Bugün senin da’vân benim erlik tamarlarımı harekete getürdi korkarım hışm u gazabıma râst gelüp seni dünyâya gelmedigine benzedirim didi. Ammâ Zilzâl Şehzâde dahı ziyâde âteş olup çok lâf-ı kuvve hamle eyle sana mikdârını göstereyim didi Rüstem i[y]tdi ben atam Sâhibkırân’dan vasiyyetliyim evvel hamle itmem sen evvel hamle eyle ki benim hamlem senin üzerine hak ola didi Zilzâl gazaba gelüp Rüstem’e bir nîze havâle eyledi. (...)”³⁶

“(...) On sekiz arış kaddile çîn-i çûlâda gark olmuş Dîvhâl’e ‘aşk itti. Ammâ Dîvhâl serâsime olmuşdı böyle sayha-i sâ’ika işitdi ki yok idi. Ne hâl ise’aklın cemi’ idip gözi Rüstem’e ilişdi. Ne pek çağırırsın bre delikanlı ne hûb cemâlin var. Senin gibi melek benim gibi dîve mukâbil olmak neden imdi gel in atından ayagım öp seni ben kendime serâbdâr ideyim sana çok ri’âyet ideyim didi. Rüstem evvelden âteş olmuşdı. Bu asıl nâ-hem-vâre cevâbları işitdikde derisine sığmaz olup gözleri cihânı görmez oldu. Hemân hışımla Dîvhâl’e bakıp ey bî-dîn senin ne haddin var ki böyle herze yiyessin tîz la’în hamle eyle bugün ol gündür ki senin başını hınzîr başı gibi depeleyim. (...)”³⁷

Cenk esnasında ilk hamleyi yapmak yerine ikinci hamleyi yapmak düşmanı öldürmek için haklı bir sebep olarak görülür;

“(...) Rüstem hây bre nâ-bekâr tîz hamle eyle sen de mikdârın gör ben hâlâ Sâhibkırân’ım evvel hamle eylemem didi. Sa’îd-i Nebîre i[y]tdi yabane söyleme sen kimsin ki Sâhibkırân olasın dahı Sâhibkırân’ın yüzünü görmüş degilsin. Ben hâlâ Sâhibkırânzâdeyim halıt itme hamle eyle didi. Rüstem i[y]tdi ben bir hamle ile seni helâk iderim bârî evvel hamle eyle ki seni öldürmek hakkım olsun. (...)”³⁸

“(...) Jengâve i[y]tdi bre kattâl ‘Arab oğlu nedir bu senin itdigin sen kendini ne oldum kıyâs idersin hamle eyle seni sana bildireyim dedi. Rüstem i[y]

36 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 287b-288a.

37 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 110b.

38 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 139a.

tdi sen hamle eyle ki âhiretde bir hamle itdim diyü Nâr-ı Nûr'a lâf idesin kırık yıl karşımda tursan evvel hamle itmeme diyince hemân Jengâve el 'amûdu gîrâne urup Rüstem'e bir 'amûd havâle eyledi. (...)"³⁹

İffet: Kaçanı kovalama

İffetli kişi aynı zamanda haysiyetli, izzetli ve vicdanlı olan kimsedir. Vicdanın ve haysiyetin ölçüsü iffetin ölçüsünü belirler. Bu özellikler, savaş esnasında yapılabilecek sûistimalleri engeller. Mücâdele sırasında kaçanın kovalanması ve yakalanması durumunda direnirken öldürülmesi vicdanla dolaşısıyla iffetle bağdaşmaz. Çünkü Hz. Peygamber; "Öldürme tarzı yönünden insanların en iffetlisi îmân ehlidir."⁴⁰ buyurmaktadır.

17, 18 ve 19. ciltlerdeki hikâyelere bakıldığında, mücâdele esnasından kaçanın kovalandığı ve öldürüldüğü bir hadiseye rastlanılmadı. Dolayısıyla hikâyelerde kaçan kovalanmaz denilebilir.

Merhamet: Aman dileyene merhamet et

Metinde Sâhipkırân'ın aman dileyene kılıç çekmediği ifade edilirken oğlu Rüstem'in aman bilmediği dile getirilmiştir. Rüstem'in aman bilmemesi daha acımasız olduğu anlamında değildir. Kâfirlere mütemediyen saldırıp onlara nefes aldirmaması mânâsındadır.

"(...) Ey Hoca Bahtek, kocamış Şâh ne 'âlemedir didi. Bahtek ağlayup i[y] tdi server nice kocamayım dîn gayreti helâk itdi olmadı bu mârhor 'Arablara bir cevâb virir er bulunmadı. Kırk yıldır her kim geldise ya kendüye yâr ider yâhûd helâk ider 'âciz kaldık. Şâh benden biter kocayup pîr oldu diyip Sâhibkırân'dan ve ogullarından vâfir şikâyet eyledi. Şimdi Rüstem nâmında bir oğlu zuhûr itdi hîç amân bilmez Hamza amân diyene kılıç urmaz bu Rüstem bize ne işler itdi. (...)"⁴¹

Metinlerin hareketli üslûbu, kahramanların sürekli bir mücâdele içinde bulunması ve hikâyelerin bazen arka arkaya sıralanarak bazen de içiçe düzenlenerek tesis edilmesi ilk bakışta okuyucuya karmaşık gelebilir. Fakat özellikle muhtevâ bakımından içerde bir nizam söz konusudur. Bu nizamı sağlayan da örneklerde görüldüğü üzere İslâm'ın cihad ahlâkıdır. Bu münasebetle hikâye kahramanları kendi aralarında konuşurken mücâdelelerini "gazâ" tabirini kullanarak ifade ederler;

39 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 164a.

40 Ebû Davud, *Cihad*, 110.

41 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 157b.

“(...) Mihr-efrûz Bânû da gelüp servere pesend idip işte Server şimden sonra nevbet babam ile ol bunda gelüp ceng iden ser-‘askerlerin atası olan Hâlût pîrindir dedi. Sâhibkırânzâde i[y]tdi Hudâ kerîmdir lâkin ben dört gün el ucıla ceng idip Asfer bin Hâlût’a kıymadım ki İslâm’a getüreyim diyü ne dîrsin bana ansuzun zahım urdu muhânet imiş didi. Bânû i[y]tdi siz ana ölüme berâber zahım urdunuz ve ‘askeri kaçırmasa halâs olmazdı. Lâkin server bu rûzûgârda atamın ‘askeri gâyet çokdur. Eger anı da böyle perîşân idersen bu iklimde sana garîm olur yokdur didi server i[y]tdi ben dîn-i mübîn ugruna gazâ iderim ümîddir ki mansûr u muzaffer olam. (...)”⁴²

“(...) Bânû-yı Cihân şâd olup nola server emir sizindir didi üç gün ol arada oturup Kârûn ve Şehyâl berâber oturup ‘işret iderlerdi. Bânû da Rüstem’e Sa’îd’in itdüğü gazâları ve pederinin nice pehlevânlarını basup müslümân itdüğünü haber virip ve kal’aların nice fetih eyledüğünü hikâyet eyledi. (...)”⁴³

Savaş sahnelerinin en şiddetli yaşandığı bölümlerde bile kasdedilen ahlâk anlayışının dışına çıkılmaz. Dil ve üslûp buna göre ayarlanır. Vahşet ifadeleri kullanılmaz. Çünkü kahramanların maksadı gözünü kan bürümüş bir biçimde önüne çıkanları rastgele öldürmek değildir. Dolayısıyla özellikle ana karakterlerin mücâdeleri anlatılırken onların içinde bulunduğu ruh hali “ceng meyinde mest olmak” tabiri ile ifade edilir;

“(...) Sâhibkırân-ı ‘Âlem ‘Aşkar’ı sürüp ol araya geldi ki ceng olup vâfir kâfir hâke düşmüş ancak aralarında İslâm lâşesi hiç yok cümlesi kâfirdir. Sâhibkırân bildi ki Sa’îd yitişüp ceng eylemiş. ‘Aceb Şehzâde’ye bir zarar oldu mı diyip ‘Aşkar’ı sürüp yitişüp bir na’ra öyle urdu ki ol vâdîler yanku yanku olup benim Sâhibkırân-ı ‘Âlem didi. Küffâr bu na’radan serâseme oldular. Emîr-i ‘Âlem daltıg âteş-engîz olup kendini kâfir içine urdu cenge başladılar. Ammâ Sâhibkırân’a ‘asker mi hâ’îl olur. An sâ’atde kırılan kırıldı kırılmayan kadarı firâra tebdîl eyledi. Emîr-i Cihân’ın gözi ceng meyinden mest olmuş önüne geleni hıyâr-ı ter misâli iki pâre idip giderken Sa’îd-i Nebîre bendile râst geldi. Hay devletim ata beni kâfirler ‘acele ile bıragıp kaçdılar gel beni halâs eyle diyü feryâd idince Sâhibkırân bakıp gördi cigerkûşesidir. (...)”⁴⁴

“(...) Bânû’nun altı bin ‘askerinden üç bini hâlis muhlis îmâna gelmişdi. Dîn gayretile bir taraftan da anlar yürüyüp vâfir fireng kırdılar. Rüstem ise ceng meyinden mest olmuş ol vakit atası Sâhibkırân karşı gelse bu da atamdır demeyüp kılıçlardı. Ol mahalde Kahkah râst gelüp ana da bir zahm-ı şedîd açdı anı da kapıp kaçdılar ehl-i İslâm’ın her biri ejder-i heft-ser-misâli olup...”⁴⁵

42 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 274b.

43 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 227b.

44 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 91a-91b.

45 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 227a.

“(...) Hâlût bir zamân toz içinde neden sonra ‘aklın cemi’ eyleyüp toz çıkayım dirken Rüstem tekrâr at sürüp geldi. Kemerinden tutup diledi ki bende çeke. Hâlût görüp hâli nâ-bekâr ceng iderdi. Rüstem ise ceng meyinden mest olup Lehrâseb’in na‘rasın işidemeyüp ‘acabâ nerede kaldı bu da başıma bir efkâr oldu dir idi. (...)”⁴⁶

“(...) Rüstem na‘ra urup yine küffârı kırmaga başladı. Kâfir ‘askerinden hay huy koma vardı kaçırma gitdi diyip cenge başladılar. Kâfirlerin gözi korkumuşdı gürûh gürûh önünden kaçarlardı. Hulâsa Rüstem ceng meyinden mest olup ardına önüne bakmazdı. Öyle olunca ceng idip Lehrâseb’in tâkati tâk olup hâh u nâ-hâh yıkıldı. (...)”⁴⁷

“(...) benim Lendühâ ibn-i Sa‘dân, benim fulân ibn-i fulân diyüp her pehlevân adını zikr ü beyân idüp na‘ralar urup kendin küffâra urup kırmaga başladı. Ol vakit küffârın başına kıyâmetler kobardılar. Koca Behrâm ibn-i Melik-i Behmen sıra kılıç bir taraftan küffârın başına dünyâyı dar idüp ceng iderken Rüstem’e kavışup ey pehlevân didi. Ammâ Rüstem’in gözleri ‘aşkı ceng meyinden mahmûr olup cihânı görmeden kaldı. (...)”⁴⁸

Eserde savaşmayanla savaşılmaz ve ona asla dokunulmaz. Çünkü “Hz. Peygamber, savaş sırasında bir kadının öldürülmüş olduğunu görünce “bu kadın savaşmıyordu” diyerek hoşnutsuzluğunu ifade etmiş, öncü birliklerin başında bulunan Halid b. Velid’e haber göndererek kadın ve çocukların öldürülmemesini emretmiştir.”⁴⁹

Hikâyede, Dâye kadına cenk bilmediği için dokunulmaz;

“(...) Bânû i[y]tdi yâ Melik-i Ahmer ben Elhamdülillâh müslümân oldum. Hak yolu buldum gayrı bâtil yola gitmem imdi var benden irak ol yohsa seni helâk iderim didi. Melik-i Ahmer bak saçı biçik mekkâreye ne oldum kıyâs idersin diyip ceng itmege başladılar. Ammâ Bânû da haylî bahâdır idi. Şâ-dumân gördi. Bânû birile ceng ider. Sa‘îd birile ceng ider hemân kendide varıp karındaşı Şâdân’a mukâbil olup ceng itmege başladı. Dâye kadın yalnız kaldı. Ah ben ceng bilmem bana kimse gelmeye idi diyip bunları temâşâ iderdi. (...)”⁵⁰

Buraya kadar zikredilen cihad ahlâkıyla ilgili temel esaslara ve Hz. Hızır’ın nasihatlerine, başta Sâhipkıran olmak üzere oğlu Rüstem ve diğer hikâye kahramanları da eser boyunca riâyet eder. Bu sayede, hikâyelerin içinde ne-

46 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 233a-233b.

47 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 235a.

48 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 305a.

49 Yılmaz, *Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mekke ile Medine’deki Uygulamaları*, 301.

50 Hamzavî, *Hamza-nâme*, 251a.

silden nesile aktarılan temel esaslar ve nasihatler, ana konuyu canlı tutar. Böylece okuyucuya veya dinleyiciye bu malzeme hem aktarılmış olur hem de onların aynı hissiyatı paylaşması sağlanır.

Sonuç

Cihad ahlâkı yönüyle değerlendirilmeye çalışılan Hamza-nâmeler menâkıbnâme türünde yazılmış eserlerdir. Öte yandan sözlü kültürde gelişmiş olması yani belirli mekanlarda belli bir kişi tarafından anlatılması metinlerin diğer hususiyetleri arasındadır.

Menâkıbnâme türündeki eserlerde, metnin içerisine kahramanlara ait bazı olağanüstü olaylar, sihirler ve büyüler serpiştirilir.⁵¹ Bu olağanüstülükler, metinlerin okuma mekanları⁵² göz önünde bulundurulduğunda, toplumun eğitilmiş kesimi tarafından çok dikkate alınmayabilir.⁵³ Fakat hikâyelerle beslenen halk için araya ustaca yerleştirilmiş bazı temel değerler, derleyici, toparlayıcı ve eğitici özelliklere sahiptir. Metin içinde, farklı zaman ve farklı mekan kullanımları, bir taraftan dinleyicinin veya okuyucunun zihnini diri tutarken bir taraftan da merak uyandırdığından dolayı, verilmek istenen mesajın kolaylıkla kabulünü sağlar.

Öte yandan bu türdeki eserler aslında bir milletin zihin yapısını ve duygularını belirleyen temel metinler arasında bulunur. Halkın zihniyeti ve duyguları, birlikte fiiliyâtı belirler. İlmî bir metin kişiyi gayrete getirmeyebilir ama menâkıbnâmeler, hareketli metinler olması sebebiyle kişiyi fiiliyâta sevkeder. Bu fiil, rastgele belirlenmiş bilinçsiz bir hareket değil bir zihniyet tarafından üretilmiş bilinçli bir faaliyettir. Dolayısıyla metindeki cihad ile ilgili tesbitler bir taraftan üslup olarak cihad ahlâkını halkın zihnine yerleştirilirken bir taraftan da onları fiilî olarak gayrete getirir.

Aynı zamanda hikâyeler, İslâm kültürünün meddahlık geleneğinden gelen ya da Türk kültürünün baksılık veya ozanlık geleneğinden beslenen kişiler tarafından anlatılmışlardır.⁵⁴ Bu anlatıcılar halkın içinde yetişmiş olduklarından dolayı onların ihtiyacına binâen hikâyeleri kurgulayabilecek maharete

51 Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 112.

52 Hamza-nâmeler, genel itibarıyla bahsedilen özelliklerinden dolayı, yazıya geçirildiği dönemden sonra da itibar görmüş eserler arasındadır. XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl başlarında resmi kurumlarda, kahvehanelerde, evlerde, hastahanelerde, dükkanlarda v.b. yerlerde okunduğu veya dinlendiği tespit edilmiştir. Bkz: Yelten, "Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları", 158-159.

53 Tülün Değirmenci, "'Söz Bir Nesnedir ki, Zail Olmaz": Osmanlı İstanbul'unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikaye-Resim-Kitap)" *Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat*, ed.Hatice Aynur (İstanbul: İstanbul Kültür A.Ş. ve İsam Yayınları, 2015), 642-644.

54 Albayrak, "Hamzanâme", 15: 517.

ve irfâna sahiplerdir. Aynı biçimde üslûplarıyla halkın hem dikkatini hem de zihnini canlı tutabilecek kaabiliyettedirler. Dolayısıyla anlatıcılar sayesinde dinleyici, kendini hikâye kahramanının yerine koyar ve onunla hemhâl olur. Böylece kastedilen değerın benimsenmesi ve içselleştirilmesi sağlanır.

Râgıb el-İsfahanî cihadı, “açık düşmana karşı savaş, Şeytan’a karşı savaş ve nefse karşı savaş olmak üzere üçe ayırır.⁵⁵

Bu tasnif dikkate alındığında, Hz. Hamza sadece savaş meydanlarındaki tecrübesiyle değil müslüman olmaya karar verdikten sonra Şeytan’ın kalbine müdahale etmesine de müsaade etmeyerek hem nefsiyle hem de Şeytan’la mücâdele etmiştir. Dolayısıyla cihadın bu üç çeşidini de yaşamıştır. Bu münasebetle kültürümüzde savaş ahlâkını halka aktarabilecek bir mücâhid figürü için ideal bir kişiliktir. Hikâyelerdeki diğer Hamza karakterleri de İslâm ahlâkının temel ilkelerine sahiptirler. Savaş esnasında mücâdele, cihad ahlâkının belirlediği sınırlar içerisinde gerçekleşir. Haddi aşmazlar, adaletli ve merhametlidirler. Dolayısıyla Hamza-nâmelerde Hamza karakteri etrafında, müslüman, gayretli, bilinçli ve şahsiyetli bir mücâhid tipi oluşturulmaya çalışılmıştır. Hamza bu mânâda, dinleyicinin zihnine ve gönlüne, temeli İslâm kaidelerine dayanan bir cihad ahlâkı ve ahkâmı yerleştirebilmek için seçilmiş bir vasıta gibidir.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında, hikâyelerin, İslâm’ın cihad ruhunu canlı tutan ana kaynaklardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu mânâda, yazma eser kütüphanelerinde bulunan nüshalarının fazla olması⁵⁶, yani talep edilen ve çok okunan eserler arasında bulunması, metinlerin kendisine yüklenen misyonu da yerine getirmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca hikâye çeşitliliği ve yaklaşık 72 ciltten oluşması da bu kanaati desteklemektedir.

55 Harun Şahin, “Kur’an-ı Kerim’deki Cihad Ayetleri Bağlamında İslam’ın İnsana Bakışı” *Hararın Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,17, (Ocak-Haziran 2007): 81. Ayrıca bkz: Râgıb el-İsfehani, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an*, (Beyrut: Tarihsiz), 101.

56 Bütün nüshalar için bkz: Yelten, “Hamza-nâme’nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları”, 151- 165.

Kaynakça

- ALBAYRAK, Nureddin. "Hamzanâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 516- 517. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ALGÜL, Hüseyin. "Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 500-502. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ÇORAK, Reyhan. *Hamzanâme-Sâhipkırân ve Hamzazâde Rüstem'in Maceraları*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- ÇORAK, Reyhan. *Hamzazâde Rüstem ile Said-i Nebire'nin Maceraları*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- DEĞİRMENCİ, Tülün. "'Söz Bir Nesnedir ki, Zail Olmaz': Osmanlı İstanbul'unda Hamzanâme Geleneğine Göre Kamusal Okuma (Hikâye-Resim-Kitap)" *Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat*, ed.Hatice Aynur, VII:634-649. İstanbul: İstanbul Kültür A.Ş. ve İsam Yayınları, 2015.
- EBÛ DAVUD. *Sünen*, "Cihad 110", İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- EL-İSFEHANÎ, Râgıb. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Beyrut: Tarihsiz.
- GÜNDÜZ, Mehmet Salih. "Hz. Hamza'nın Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 209-240.
- HAMZAVÎ, *Hamza-nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. TY 0812/4.
- İMAMOĞLU, Abdullah Taha. "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri" *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildirileri, (Çanakkale, 06-08 Kasım 2015)*, Çanakkale: 2015.
- KILIÇ, Filiz. *Meşa'irü's-Şu'ara İnceleme-Tenkitli Metin*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994.
- KÖKSAL, M. Âsım. *İslâm Tarihi*, İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2005.
- ÖZEK, Ali-Karaman, Hayrettin-Turgut, Ali-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İ.Kâfi-Gümüş, Sadrettin. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- ÖZEL, Ahmet. "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- ŞAHİN, Harun. "Kur'an-ı Kerim'deki Cihad Ayetleri Bağlamında İslam'ın İnsana Bakışı" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,17, (Ocak-Haziran 2007): 79-90.
- ŞAHİN, Haşim. "Menâkıbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- ŞEN, Ahmet. "Hassân b. Sabit'in Hz. Hamza İçin Söylediği Mersiyeler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,4/7 (Bahar 2016): 36-50.
- YARAN, Cafer Sadık. "İslamda "Ahlakın Şartı" Kaç?: İslam "Erdem Etiği"nin (Yeniden) Yapılandırılması Önerisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,11, (2005): 35-55.
- YARAN, Rahmi. "İslam Cihad ve Savaş" *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası*, (Temmuz 2004): 165-182.
- YELTEN, Muhammed. "Hamza-nâme'nin Nesir Üslûbu", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/9 (Summer 2014):17-30.
- YELTEN, Muhammed. "Hamza-nâme'nin Yeni Ciltleri ve Okunma Mekanları" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/9 (Summer 2013):151-165.
- YILMAZ, Musa Kazım. "Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, (1992): 13-32.
- YILMAZ, Yasin. "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, (2013): 285-307.